

PARTEA I

LOGICA PHARMAKON-ULUI

Utopia rațiunii pure

Le réel est impossible.

Albert Camus

Cel mai înțelept dintre noi este format dintr-o plantă și o fantomă, spunea Nietzsche. Această metaforă, care condensează, de fapt, întreaga sa poziție critică la adresa gândirii identitare, reabilitează irealul și exhibă, în același timp, „realitatea” imaginii, a fantomei. În istoria filosofiei, imaginea oscilează de la o interpretare care o privilegiază în raport cu lumea reală (neoplatonismul, hermetismul, romantismul, suprarealismul etc.) la o alta care îi conferă o dimensiune neantizatoare – imaginea ca neant de ființă (la Jean-Paul Sartre), redusă la o simplă funcție de simulare a realului.

În mod obișnuit, termenul de „ireal” este înțeles prin opoziție cu cel de „real”, ultimul, de presupus a fi cuantificabil, cognoscibil, măsurabil. Orice „imagine” ne-am face însă despre *real*, aceasta se exprimă printr-o configurare, o modelare sau o „aproximare” după structurile minții noastre. De altfel, sensurile diferite și chiar opuse ale diverselor accepțiuni ale termenului de „real” în diverse limbi arată această aproximare. În limba germană, de exemplu, *Wirklichkeit* (Realitate) este mai mult decât existența a ceea ce este ca ființare la un moment dat, mai mult decât *Realität* ca spațiu reificat, deschizându-se spre ceea ce ar putea fi, spre posibil.

Pentru Immanuel Kant, realul, ca materie a cunoașterii, este realul senzației ca reprezentare subiectivă prin formele apriorice ale spațiului și timpului. Din perspectiva formării cunoștinței, realul este modelat de gândire: *noi cunoaștem despre lucruri a priori numai ceea ce noi înșine punem în ele*, scrie filosoful. În această modelare cognitivă, intelectul are un rol legislator. Cu toate acestea, în cadrul facultății noastre de cunoaștere, ca termen *recesiv*, am putea spune, în raport cu intelectul, Kant acordă o anumită importanță imaginației – un cal troian în cetatea rațiunii pure. Facultate activă a cunoașterii, mediatoare între sensibilitate și intelect, imaginația îndeplinește funcția simbolică de a schematiza și prefigura, de a crea analogii pentru ideile abstracte ale intelectului (*hypotypose*). Schemele imaginației – ca determinații spațio-temporale – reprezintă, astfel, condițiile potrivit cărora intelectul legislator formează judecăți din conceptele sale. Deși imaginația schematizează în interesul speculativ al intelectului, prin rolul său, ea deconstruiește implicit modelul unei rațiuni pure, fapt care l-a determinat probabil pe Kant, în a doua ediție a *Criticii rațiunii pure*, s-o subordoneze total intelectului legislator. Ceea ce rămâne însă din sistemul argumentării sale este această mediere pe care imaginația o realizează, în mod autonom, între sensibilitatea pasivă și categoriile intelectului activ, devenind, astfel, un fel de *rațiune simbolizantă*.

Cu toate că filosoful de la Königsberg se desprinde de punctul de vedere oarecum dogmatic al raționalismului cartezian, atât în ceea ce privește înțelegerea raportului

În momentul în care un *spirit poetic* l-a luat în stăpânire, acesta și-a schimbat ființa.

Nu l-am ales întâmplător pe Bachelard din pleiada de filosofi ai secolului XX. El exprimă punctul de vedere al epistemologului, dar și al poeticianului unei noi paradigme a gândirii. În această paradigmă se întâlnesc poate Nietzsche, Heidegger, Jung, Eliade cu un Einstein, Pauli, Bohr sau Heisenberg. Cum este acest lucru posibil? Dincolo de exhibiționismele *omului postmodern*, descoperim sau redescoperim, astăzi, un alt principiu al contradicției în care contrariile se opun în măsura în care se presupun, participând la o lume a intervalului. Acest *Ianus bifrons* exprimă, nici mai mult, nici mai puțin, o logică a simbolului sau a unei veritabile *coincidentia oppositorum*. În cadrul simbolului, simbolizatul are nevoie de mijlocul de expresie al simbolizantului și invers.

Se poate vorbi, astfel, de punerea în discuție a modului general de interpretare a realului din perspectiva unui alt tip de logică (a identității și alterității, deopotrivă), o logică pluridimensională și conflictuală care caracterizează *epistema* contemporană. Din acest punct de vedere, ceea ce numim „real” se sustrage tutelei conceptelor de simplitate și substanțialitate. Pe măsură ce se relevă un nou tip de interpretare a sa, apare și necesitatea unei epistemologii a contradicției care nu se anulează după modelul hegelian într-o sinteză. Această logică a dualității (și poate a lui *tertium datum*) nu poate fi încă localizată în interiorul preocupărilor fundamentale ale vreunei științe. De aceea, uneori pe bună dreptate, s-a reproșat tentativei de reconstrucție a modelului interpretativ al lumii o anume inconsistență sub care s-ar ascunde

o iraționalitate suspectă. În același timp, gândirea complexității, bipolară și antagonistă, transpare azi în toate manifestările creației.

Mai putem noi interpreta ceea ce îndeobște numim prin termenul de „lume”, dintr-o perspectivă carteziană sau chiar din perspectiva unor categorii kantiene autosuficiente? Puțin probabil. Înfundăturile postmoderne sunt prelungiri ale modernismului. Dar unde este pericolul se zărește și fantoma salvării. Fantomele noastre ne salvează de multe, cu condiția să le punem, ca pe dracul din poveste, să mute munții din loc. De aceea, poate, *Discours de la méthode* a devenit astăzi un *Discours de la mythode*, după expresia lui Durand. Filosoful francez găsește, în acest sens, resursele noii paradigme a raționalității într-o „fantastică transcendentă” care nu anulează spiritul *cogito*-ului cartezian, ci îl anexează unei „logici” mai profunde (ce determină atât apariția imaginilor, cât și a conceptelor), unui „logos verbo-iconic” (cum numește Jean-Jacques Wunenburger metafora), constitutiv cunoașterii și spiritului vremii noastre. O nouă revoluție copernicană? Reîntoarcerea imaginii (nu ca un simplu reprimat în serviciul unei rațiuni fondatoare, ci în slujba propriului *logos*) este, poate, imperativul paradigmei actuale.

Paradoxal, Kant a înțeles acest *logos*, dar a răspuns numai provocărilor epocii sale. Astăzi ar fi scris cu siguranță și o *Critică a rațiunii impure* și anatomia spiritului ar fi fost completă. O dublă logică? În orice caz, o logică a polarității și ambivalenței, a *terțului inclus*, care, pe măsură ce își face tot mai simțită prezența, lasă în urmă utopia rațiunii pure.

Le retour du mythe et le nouveau paradigme de la rationalité

Dans le premier chapitre de son dernier ouvrage, *Introduction à la mythodologie*, où sont réunies des conférences faites aux diverses universités (de Lisbonne, de Sao Paulo et de Pernambouc), Gilbert Durand parle d'une nouvelle vision du monde qui gravite autour du symbole „dans l'attraction de laquelle se déploie la pensée contemporaine la plus profonde“¹. Cette introduction exprime l'idée fondamentale de l'anthropologue français qui, selon les dires de Michel Cazenave, tendait „à montrer qu'il existait dans l'esprit de tout homme une dimension intrinsèque de la fonction imaginaire, et que la puissance du rêve, jusqu'à celle du fantasme, que la force du symbole et la maternité de l'image composaient une espèce de *fantastique transcendantal* dont on ne pouvait se passer, sauf à vouloir se mutiler“².

Le retour du mythe est en fait la redécouverte du champ de l'imaginaire qui est constitutif à l'esprit de l'homme. On sait que la naissance de la pensée grecque a été définie comme un glissement ou un passage du *mythos* au *logos*, mais est-elle suffisante pour parler d'une rupture absolue entre *mythos* et *logos*? Ou „la transition“ du *mythos* au *logos* n'est-elle qu'une relecture tardive de la pensée conceptuelle moderne de la naissance de la philosophie?

---

¹ Gilbert Durand, *Introduction à la mythodologie*, Albin Michel, Paris, 1996, p. 17.

² *Ibidem* (Préface par Michel Cazenave), pp. 8-9.

En vérité, l'image et le mythe n'ont pas une bonne réputation chez des philosophes qui ont accordé surtout leur attention aux perceptions et aux concepts. Cette „maîtresse d'erreur et de fausseté“, comme a généralement été nommée l'imagination par les modernes, est sans doute la mère des vices et des passions, mais est-on en droit de lui imputer tous les manques et les méfaits de l'esprit? L'imagination est-elle responsable pour toutes les crises de la rationalité?

Bien qu'autour de l'image règne une suspicion généralisée de Platon à Hegel, cette dévalorisation tout au long de l'histoire de la philosophie révèle, en fait, un processus de clarification de la pensée avec elle-même. On sait que Platon est le philosophe qui exclut les poètes de la cité idéale en s'opposant fermement au *mythos*. En même temps, il utilise les mythes comme des paradigmes explicatifs des rapports entre le visible et l'invisible. La théorie de la *Khôra* s'inscrit aussi dans une explication énigmatique de la communication entre le plan intelligible et le plan sensible. „Timée nomme *Khôra* (localité, lieu, espacement) cette „chose“ qui n'est rien de ce à quoi pourtant elle paraît „donner lieu“ – sans jamais rien donner pourtant: ni les paradigmes idéaux des choses, ni les copies qu'un démiurge insistant, l'idée fixe sous les yeux, inscrit en elle“³. Ni sensible ni intelligible (*triton genos*), *khôra*, comme réceptacle antématériel et figuration typifiante, favorise le processus d'ontophanie de la Forme, en permettant à la ressemblance de circuler de

³ Jacques Derrida, „Avant-propos“ à *Khôra*, Scrisul românesc, Craiova, 1998, pp. 7-8.

l'invisible au visible⁴. En ce sens on peut parler d'une „image“ matricielle, d'un *archétype*, d'un *entre-deux* de la présence-absence, une présentification de l'invisible comme au cas des approches contemporaines de la culture phénoménologique et poétique.

La disparition de l'invisible dans le monde moderne coïncide avec l'apparition de la pensée identitaire qui va réserver l'image à une fonction secondaire. Dans le sillage de la métaphysique traditionnelle, René Descartes propose par le *Discours de la méthode* l'idée d'une *mathesis universalis* en construction et la naissance de la rationalité moderne. L'intention de Descartes était de construire un système philosophique en poursuivant la première règle: celle de *n'adhérer qu'à l'évidence rationnelle indubitable*. Le *Projet de la science universelle* vise une science générale qui explique tout ce qu'il est possible de rechercher touchant l'ordre et la mesure sans assignation à quelque matière particulière que ce soit (*Regula IV*). Ce projet exclut définitivement l'imagination du champ de la connaissance pure. René Descartes oppose ainsi à l'imagination errante du poète une méthode scientifique, rationnelle, universelle.

De même manière que Platon (où l'image sert d'intermédiaire entre sensible et intelligible, entre concret et abstrait) Emmanuel Kant tente de fonder une indépendance structurelle de l'imagination par rapport au donné empirique. La philosophie transcendantale kantienne concernant le rapport entre le sujet et l'objet dans la théorie de la connaissance exprime l'idée d'une soumission

---

⁴ Jean-Jacques Wunenburger, *La philosophie des images*, PUF, Paris, 1997, p. 109.

nécessaire de l'objet au sujet. *Nous, les hommes, sommes les législateurs de la nature*. Cette révolution copernicienne de la connaissance accorde aussi à l'imagination le pouvoir originaire de produire les objets et non simplement de les reproduire. Emmanuel Kant distingue les trois sources subjectives de la connaissance: les sens, l'imagination et l'entendement. Les phénomènes sont nécessairement soumis aux catégories de l'entendement législateur. „L'imagination incarne précisément la médiation, opère la synthèse qui rapporte les phénomènes à l'entendement comme à la seule faculté qui légifère dans l'intérêt de connaître.”⁵ L'imagination productrice transcendante va produire antérieurement à l'intuition empirique des représentations analogiques de ce qui va apparaître dans l'intuition⁶. Le rôle de l'imagination est de schématiser. Le schème est une détermination spatio-temporelle et la condition sous laquelle l'entendement législateur fait des jugements avec ses concepts. „Le schématisme est un acte original de l'imagination: elle seule schématise. Mais elle ne schématise que quand l'entendement préside ou a le pouvoir législateur.”⁷

Même si l'imagination est indépendante à l'égard de l'expérience sensible, elle est soumise à l'intérêt spéculatif de l'entendement. Emmanuel Kant exprime ainsi l'idée d'une fonction imageante de la pensée, bien qu'il a la tendance d'intellectualiser cette fonction au profit de

⁵ Gilles Deleuze, *La philosophie critique de Kant*, PUF (2-e édition) Paris, 1998, p. 27.

⁶ Jean-Jacques Wunenburger, *La philosophie des images*, pp. 63-64.

⁷ Gilles Deleuze, *op. cit.*, p. 9.

Cuprins

Cuvânt înainte – Jean-Jacques Wunenburger	5
Argument	9
Partea I Logica <i>pharmakon</i>-ului	
Utopia rațiunii pure	11
Le retour du mythe	17
<i>Animus</i> et <i>anima</i> chez G. Bachelard et M. Eliade	29
<i>Pharmakon</i> -ul recent	50
Mefistofel și sensul istoriei	59
De la timpul mitic la timpul istoric	73
Le symbolisme des catastrophes et le mythe de l'éternel retour	94
Partea a II-a Creație și imaginar	
<i>La fille de la mythologie</i>	107
Recherches bachelardiennes en Roumanie	123
<i>Mon jeu est à moi</i>	140
Reverii în Jardin du Luxemburg	146
Imaginarul feminin	151
Ecranul și criza imaginii	164

Partea a III-a Imaginarul politic

Întoarcerea Celuilalt	171
Imaginarul etnic și reprezentarea spațială	176
Națiunea și imaginarul	185
De la mitul <i>vârstei de aur</i> la utopia revoluționară a <i>omului nou</i>	190
Mythes roumains des origines et l'imaginaire du politique	208
Integrarea europeană – mitul unității	227
Imaginarul antiamerican	237
Democrație <i>versus</i> filosofie?	247

Partea a IV-a Dilema lui Prometeu

Alexandra Laignel – Lavastine și modernitatea românească	253
Principiul comisarului	261
Un adevăr totalitar?	278
Eugène Ionesco, între apologie și rinocerizare	288
Prostia ca <i>sistem</i> sau despre imaginarul trăncănelii ..	295
Mitică de România	302
Uitarea comunismului	305
Între Prometeu înlanțuit și Prometeu eliberat	312